

לב להבין

הבנה ועיון במקרא על סדר פרשת השבוע

לב הדברים – ביאורי מקראות

ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף ויאמר יעקב אל לֵבָן שְׁלַחנִי וְאַלְכָה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי: תִּנֶּנָּה אֶת נָשִׁי וְאֶת יְלָדֵי אֲשֶׁר עִבְדָּתִי אֶתְּךָ בְּהֵן וְאַלְכָה כִּי אֶתָּה יָדַעְתָּ אֶת עֲבֹדָתִי אֲשֶׁר עִבְדָּתִי: וַיֹּאמֶר אֵלָיו לֵבָן אִם נָא מְצֵאתִי חֵן בְּעֵינֶיךָ נְחַשְׁתִּי וַיְבָרְכֵנִי יְיָ בְּגִלְלָה: וַיֹּאמֶר נִקְּבָה שְׁכָרְךָ עָלַי וְאֶתְּנָה: (ל, כח-כח)

כאן יש להקשות – והרי אפילו קל שבקלים אינו משנה דעתו כך, ואם יעקב גמר בדעתו לילך לארצו ואל מקומו, מדוע התרצה לבקשתו של לבן להישאר.

והמתבונן יראה שהמפנה היה מחמת תשובתו של לבן – "אם נא מצאתי חן בעיניך נחשתי ויברכני יי בגללה". אם אפילו לבן הארמי בניהושו הכיר ביד ה', אות היא ששליחותו של יעקב – עדיין לא הסתיימה, באשר יש בשהותו שם בכדי לפרסם את שם ה' בעולם. ובאמת לאחר מכן, הוכיח את יד ה' עליו, ובכל מה שניסה לבן לרמותו לא עלתה בידו, היה ה' עמו.

אבל כאשר החלו בני לבן לרנן "לֵקַח יַעֲקֹב אֶת כָּל אֲשֶׁר לְאֶבְיָנוּ וּמֵאֲשֶׁר לְאֶבְיָנוּ עָשָׂה אֶת כָּל הַכְּבֹד הַזֶּה" – ונמצא שכבר לא הכירו ביד ה' שבדבר – אזי נאמר לו מן השמים לשוב אל ארצו ואל מולדתו.

וכך הוא הדבר כאשר דיבר יעקב עם נשיו – ראשית הגיד להם "רָאָה אֲנֹכִי אֶת פְּנֵי אֲבִיכֶן כִּי אֵינְנִי אֵלֶי כְּתָמֵל שְׁלֹשָׁם", והאריך לתאר להם כיצד ה' לא נתנו להרע עמו, ורק לאחר מכן אמר להם שמלאך ה' נגלה אליו ואמר לו לצאת מן הארץ הזאת. ובעצם הכול ענין אחד – ובא לומר להם שמחמת שלבן אביהם כבר לא מכיר ביד ה', על כן הגיע זמנם לצאת משם.

ותהר עוד ותלד בן ותאמר הפעם אוֹדָה אֶת יְיָ עַל כֵּן קָרָאָה שְׁמוֹ יְהוּדָה וְתַעֲמֹד מוֹלֶדֶת (כט, לה)

יש לעמוד על כוונת דבריה של לאה – הפעם אודה את ה', וכי עד עתה מאי הוי, וכי על חלקה לא הייתה צריכה להודות. וכאשר נתבונן נמצא שכל מה שפקדה ה' בבנים על מנת לחבבה על יעקב כמו שנאמר – "וַיֵּרָא יְיָ כִּי שְׂנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רִחְמָהּ". ואכן כך התקיים בלידת בניה – כמו שאמרה על ראובן – כי ראה ה' בעיני, שמעון – כי שמע ה' כי שנואה אנכי. וכאשר נולד לוי אמרה – הפעם ילווה אישי אלי. אבל כאשר נולד יהודה – לא היה תכלית בלידתו לחבבה על יעקב, שהרי כבר בלידת לוי כבר אמרה שלא רק שלא אהיה שנואה בעיניו אלא הפעם כבר ילווה אלי. ועל כן ענתה ואמרה – הפעם אודה את ה', אחר שאין סיבת לידתו כקודמיו – לחבבה על בעלה, אלא רק כחסד מאת ה'.

ויתכן שבכך היה קצת תביעה עליה, שהרי עולה מהדברים שכל תכלית חפצה בבנים היה כדי לזכות בחיבתו של יעקב ולא כדי להעמיד שבטי ק-ה, ועל כן עמדה מלדת. והנה אחר שנתנה את זלפה ליעקב זכתה להיפקד שנית כאשר אמרה – "נָתַן אֱלֹהִים שְׁכָרִי אֲשֶׁר נָתַתִּי שְׂפָחָתִי לְאִישִׁי". במעשה זה היה תיקון גדול לדבר, בכך שהראתה את גודל חפצה להעמיד עוד בנים עד כדי שהסכימה להכניס צרתה לביתה ולמסור אשה נוספת ליעקב, רק כדי לזכות להוסיף וללדת, ועל כך קיבלה שכרה וזכתה להביא לעולם את יששכר.

ולאחר מכן הוסיפה וילדה בן נוסף אשר נקרא שמו זבולון – באמרה "הַפֶּעַם יִזְבְּלֵנִי אִישִׁי" מלשון בית זבול – שיקבע עיקר דירתו עימה, ונמצא שלא הפסידה דבר ממה שמסרה את שפחתה ליעקב.

לב לדעת – ענין בפרשה

'צדיק נוטל חלקו וחלק חברו' – רחל ולאח בהכרעת המערכה על הברכות

קורותיו של יעקב בבית לבן – שגורות הן בפי כל דרדקי דבי רב. למרות זאת, ואולי דווקא בשל כך, דומה שעדיין משמעותם של הדברים צפונים וחתומים עד אשר יקיצו שוכני חברון ויבארו לנו פשר מעשיהם.

תחילתו של מעשה הייתה לאחר שנטל יעקב את הברכות מעשו ובכך עלתה חמתו וישטמהו עד שביקש להרגו, ואזי שלחתו אמו אל לבן אחיה באמרה "עד שוב אף אחיה ממך וישכח את אשר עשית לו". ואילו ליצחק אמרה טעם אחר לשליחתו של יעקב: "קצתי בחיי מפני בנות חת אם לקח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ למה לי חיים". אם נבקש להניח שרבקה לא שינתה מהאמת בדברה עם יצחק, נצטרך לומר שהכול מהווה טעם אחד – ובאמת על ידי זיווגו של יעקב תתברר השאלה הגדולה – למי שייכות הברכות, ובכך תשוב חמת אחיו. ואם כן נמצא שכל פרטיה של פרשה זו, העוסקת בשהותו של יעקב בבית לבן, מהווים בעצם בירור והכרעה במאבק בין יעקב לעשו, וצריכים אנו להבין כיצד דבר זה מתבטא במשמעות הדברים.

והנה נאמר – "וַיְהִי כִּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לְבָן שְׁלַחֲנִי וְאֶלְכָה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי". וכאן צריך ביאור – מדוע דווקא בלידת יוסף ראה יעקב את סיום שליחתו בבית לבן. והנה רש"י הביא מחז"ל – משנולד יוסף – שהוא שטנו של עשו, בטח בקב"ה ורצה לחזור. אבל ערבך – ערבא צריך, וצריך להבין מפני מה דווקא יוסף מהווה את שטנו של עשו.

והנה בעצם מחלוקתם יש לתמוה – שהרי עשו מכר ליעקב את בכורתו כדת וכדין, ומדוע התרעם הלה על נטילת הברכות, שהיו חלק ממכירת הבכורה. ועוד, שהרי אמר ליצחק – "הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים את פכרתי לקח והנה עתה לקח ברכתי". ולכאורה תמוה, הרי הא בהא תליא – כיוון שלקח בכורתו ממילא קיבל את ברכתו, והיכן עקבו פעמיים.

והמתבונן יראה שיסוד המחלוקת ביניהם לא הייתה על עצם מה שנטל יעקב את הברכות, שהרי זה היה מגיע לו ביושר אחר שקנה הבכורה, אבל מלבד זאת מצינו שנתקיים ביעקב 'צדיק נוטל חלקו וחלק חברו', ומלבד חלק הבכורה שנטל כדין, קיבל מיצחק את כל אשר לו, ונתנו ליורש היחיד בכל אשר לו, ולא הותיר לעשו מאומה בנכסיו אביו, ועל זה היה טענתו של עשו.

ונמצאו הדברים מפורשים בדברי הגמ' (סוטה י"ג, א) שכאשר באו לקבור את יעקב במערת המכפלה ביקש עשו לעכב בעדם בתואנה שיעקב כבר נטל חלקו במערה, בכך שקבר שם את לאה. וכאשר ביקשו השבטים להעמידו על מקומו ולהזכירו שהוא כבר מכר את חלקו ליעקב, טען כנגדם "נחי דזביני בכירותא, פשיטותא מי זביני". ומכאן אנו למדים שזהו היה לב-ליבו של המאבק – אם מגיע לעשו חלק הפשיטות או לאו.

ובאמת יש לעיין, מפני מה חשב יצחק בתחילה לתת את כל ברכתו לבנו האחד ולא להותיר לאחיו מאומה בנכסיו. והמתבונן במהלך הדברים רואה שבאמת יצחק ברך את יעקב ב' פעמים. פעם אחת כאשר בא לפניו, שאז עדיין סבור היה שבנו עשו לפניו ונתן לו את ברכתו. ברכה זו – מן הדין ומן היושר מגיעה ליעקב, אחרי שקנה את חלק אחיו כדת וכדין.

אבל ליבו של יצחק לא היה שלם עמו, וגם לאחר הברכה עדיין פקפק מיהו העומד לפניו, ועל כן חזר ושאלו – 'ויאמר אתה זה בני עשו' ונענה – 'ויאמר אני'. תשובתו הלא-ברורה של יעקב לא הניחה את דעתו, ועל כן ביקש – "גשה נא ושקה לי בני". ואז התחולל המפנה הגדול – "ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר פרכו יי". ריח מבטא את עומק הפנימיות, כדרך שנאמר במשיח צדקנו: "והריחו בקראת יי ולא למראה עיניו ופשוט", וגם יצחק- למרות שכבר כהו עיניו, הכיר בעזרת אותו הריח, שהעומד לפניו הוא הראוי ביותר לברכתו, ועל כן נתנו כגביר ואדון לאחיו ונתנו על כל אשר ימצא לו.

ולשונות המקרא אף הם מוכיחים כן - שכל תרעומתו של עשו הייתה על חלקו כבן פשוט בנכסים, שהרי אחר שבא אמר לפני אביו "בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי", אמר לו יצחק - "בָּא אֲחִיךָ בְּמִרְמָה וַיִּקַּח בְּרַכְתְּךָ", ועל זה זעק עשו "הֲכִי קָרָא שְׁמוֹ יַעֲקֹב וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פַעַמִּים אֶת בְּכֹרְתִי לָקַח וְהִנֵּה עָתָה לָקַח בְּרַכְתִּי, וַיֹּאמֶר הֲלֹא אֲצַלֶּתְ לִי בְרָכָה", ועל כך ענהו יצחק: "הֵן גָּבִיר שְׁמִיתִי לָךְ וְאֶת כָּל אֲחִיו נָתַתִּי לּוֹ לְעֹבָדִים וְדָגָן וְתִירֵשׁ סִמְכִתִּיו וְלָכָה אֲפֹא מֶה אֲעֲשֶׂה בְּנִי".

ונמצא ששליחותו של יעקב לחרן באה כדי לברר שאלה זו - האמנם אכן מגיע ליעקב את חלקו של עשו. התורה מספרת "וּלְלֶכֶן שְׁתֵּי בְנוֹת שֵׁם הַגְּדֹלָה לָאָה וְשֵׁם הַקְּטָנָה רָחֵל". חז"ל מגלים לנו גם את הסיבה שהיו עיניה של לאה רכות: שהיו הבריות אומרות הגדול - לגדולה והקטן - לקטנה, והייתה לאה בוכה ודואגת שלא תיפול בחלקו של עשו הרשע. בוודאי אין זה מתפקידם של חז"ל להביא בפנינו שיחתן של יושבי קרנות, ואם כך היו הבריות אומרות, כנראה שהיה יותר משמץ של אמת בדברים - ולאחריה בעיקרה הייתה שייכת לחלקו של עשו.

ולפי דרכנו נבין - כשם שחלקו של עשו התגלגל ליעקב על ידי מעשה מרמה, כך גם לאה - שהיא בעצם מחלקו - באה לידו באותה הצורה, כמו שניסה לכן להצטדק "לֹא יַעֲשֶׂה כֵן בְּמִקוֹמִנוּ לְתֵת הַצְעִירָה לְפָנֵי הַבְּכִירָה". ומעתה גם לא יקשה עלינו להבין מדוע בתחילה הייתה שנואה. כעת הדבר מוטל למבחן - מיהי אשתו האמתית של יעקב אבינו: רחל, לאה או שמא שניהם גם יחד.

ומה שקרה מיד לאחר מכן הוא: "וַיֵּרָא יְיָ כִּי שְׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָה וַרְחֵל עֲקָרָה". ומבארים חז"ל - "וירא ה' כי שנואה לאה - שהיו שנואים מעשי עשו בפניה". אין לך מקום שמתמזגים הפשט והדרש והיו לאחד - כמו כאן: אחר שהיו שנואים מעשי עשו בפניה לכן זכתה ליפול בחלקו של יעקב, ועל כן פתח ה' את רחמה, לידע ולהודיע שהיא וודאי מחלקו של יעקב.

כל אותם השנים שהייתה רחל עקרה, ריחף באוויר החשש הגדול, שמא היא שייכת לחלקו של עשו, אחר שכבר זכה יעקב בחלקו, ואילו היא - בוששה מללדת לו. ואכן - לבסוף כאשר ילדה ענתה ואמרה - "אֶסֶף אֱלֹהִים אֶת חֲרַפְתִּי" - כמו שפירש רש"י "שהייתי לחרפה שאני עקרה, והיו אומרים עלי שאעלה לחלקו של עשו הרשע".

ומעתה יאיר לנו הפסוק באור יקרות: "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר יָלְדָה רָחֵל אֶת יוֹסֵף - וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל לֶכֶן שָׁלַחֲנִי וְאֵלָכָה אֶל מְקוֹמִי וְלֹאֲרָצִי" - כאשר ילדה רחל גם היא, בכך נשלם הבריור שיעקב נטל בדין גם את חלקו וגם את חלק אחיו, וממילא יכול הוא כבר לשוב בגאון אל ארצו ואל מולדתו. אותו יוסף הוא זה שמהווה גירא בעיניה דעשו - כאשר בו התקיימה ההוכחה הניצחת שבדין וביושר נטל יעקב את חלק אחיו.

חוליה נוספת בהשתלשלות הדברים אפשר לראות בכך שראובן, בכורה של לאה, היה בתחילה בכור ישראל, עד אשר בהמשך הפסיד את בכורתו ליוסף - בנה של רחל. והרי לנו המשך ישיר למהלך הכללי - כשם שעשו הפסיד את בכורתו ליעקב, כך גם ראובן - בנה של לאה - מחלקו של עשו, הפסיד את בכורתו לבנה של רחל - מחלקו של יעקב. ובאמת גם הסיבה שמחמתה ראובן איבד את בכורתו, הייתה על שהכניס ראשו בין ההרים הגבוהים - מחלוקתם של לאה ורחל, כמו שמפורש בקרא: "רָאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הִבְכוֹר וּבְחֻלָּלוֹ יִצְוָעִי אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי יוֹסֵף בֶּן יִשְׂרָאֵל" (דברי הימים ה, א).

ובכך יובנו גם דברי חז"ל שביארו הטעם למה שהמתין יעקב מלהוכיחו על זה החטא עד סמוך למיתתו, באמרו לו "ראובן בני, מפני מה לא הוכחתך כל הימים, שלא תניחני ותלך ותדבק בעשו אחי". וכבר נשתברו קולמוסים רבים לנסות ולבאר - מה לו לראובן לילך אצל עשו, ומהו היה חששו של יעקב. אבל לפי האמור יובן היטב - שהיה כאן חשש אמיתי שמא יסבור ראובן שמבקשים לדחותו לגמרי מחלקו של יעקב, וממילא יחזור לחלקו של עשו.

ובזה יתבאר לנו עוד פרשיה עלומה, שלא זכינו שתתבאר כל צרכה בדברי המפרשים, ורב בה הסתום על המפורש - פרשת מעשה הדודאים. והנה ממה שנאמר בה "הַמַּעַט קָחְתָּ אֶת אִשִּׁי וְלָקַחְתָּ גַם אֶת דּוֹדָי בְּנִי" - משמע שכאן היה הברור על עצם לזו העניין - מיהי באמת זו ששייכת לחלקו של יעקב.

והנה לפי מה שלמדנו עד כה - ראובן - היה זה שסימל את סלע המחלוקת בין רחל ללאה, בין עשו ליעקב, ואותו ראובן הולך ומוצא דודאים בשדה - ומביאם ללאה אמו. ובמהותם של אותם הדודאים נחלקו בגמ' אם היו מיני בשמים, או שמא הם מין צמח שסגולתו יפה בשביל לפקוד עקרות. לפי האמור יתבאר שאלו דברי אלוקים חיים - שהרי כל מה שבאנו למחלוקתם של יעקב ועשו לא היה אלא על ידי הריח - 'ראה ריח בני כריח שדה שברכו השם'. והבירור בפועל התקיים על ידי שאנו רואים מי ילדה ליעקב. נמצא שבאותם הדודאים יש בהם גם את הסיבה וגם את התוצאה - הריח והילדים, השאלה ופתרונה.

וזה מה שאמרה לאה לרחל: "הַמַּעַט קָהַתְךָ אֶת אִישִׁי וְלָקַחְתָּ גַם אֶת דּוֹדָאֵי בְנִי" - שהרי בכך את מבקשת לקחת את יעקב לגמרי לחלקך. וכמענה לטענה זו התרצתה רחל למסור את יעקב ללאה - תמורת הדודאים, ובכך נסגר המעגל והושלם הבירור: גם מי שכביכול בחלקו של עשו, מסכימה על נישואיו של יעקב, וגם מי שבחלקו של יעקב מוסרת את הדודאים, והרי לנו הסכמה על שורש המחלוקת, ונמצא מעתה - ששניהם שייכות לחלקו של יעקב, והנה כבר יכולה רחל ללדת.

כתוצאה ממעשה זה זכתה לאה ללדת את יששכר, ורחל ילדה את יוסף. כאשר הלך יעקב לקראת עשו, שלח לומר לו "כֹּה אָמַר עֲבָדְךָ יַעֲקֹב עִם לְבָן גִּרְתִּי... וְיָהִי לִי שׂוֹר וְחָמוֹר". ודרשת חז"ל כאן נראית מתבקשת מאליה: שור - זה יוסף, שנאמר: 'בְּכוֹר שׂוֹרוֹ הָדָר לוֹ', וחמוֹר - זה יששכר, שנאמר: 'יִשָּׁשְׁכָר חָמוֹר גִּרְם'. לא לחינם שלח יעקב לאמר לעשו על היותו אב ליששכר ויוסף, משום שעל ידי שני אלה הוכח מעבר לכל ספק שיעקב נטל בדין את חלקו של עשו, ושוב אין לו שום טענה עליו.

כאשר ילדה לאה את בנה הראשון קראה את שמו ראובן, וחז"ל מבארים לנו את הטעם לכך שקראתו אמו בשם זה: "אמרה לאה: ראו מה בין בני לבן חמי; דאילו בן חמי, אף על גב דמדעתיה זבניה לבכירותיה, דכתיב וימכר את בכרתו ליעקב, חזו מה כתיב ביה: וישטם עשו את יעקב, וכתיב: ויאמר הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים וגו'. ואילו בני, אף על גב דעל כרחיה שקליה יוסף לבכירותיה מניה, דכתיב: ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף, אפילו הכי לא אקנא ביה, דכתיב: 'וישמע ראובן ויצילהו מידם'".

לפום ריהטא, הדברים צריכים ביאור רב - שהרי לפנינו בפסוק נכתב להדיא טעם אחר למה שנקרא שמו ראובן - "כִּי רָאָה יִי בְּעֵינָי", וכיצד אתיא דרשא ועקרא ליה למשמעותיה דקרא. אבל כאשר מתבוננים על מהלך הדברים - רואים שבאמת כאן הייתה נקודת המבחן, ובכך נודע מה בין עשו לראובן. עשו - בראותו שברכתו נלקחה ממנו - הלך ורקם מזימות ליום שבו יוכל להרוג את יעקב, וליטול חזרה את חלקו. ואילו ראובן, למרות שכל חייו נאבק למען חלקה של אמו, כאשר הגיע יומו הגדול כביכול, ויכול היה לראות כיצד יוסף נדחה לחלוטין מארץ החיים והבכורה חוזרת אליו - 'וישמע ראובן ויצילהו מידם', מפני שכל כוונתו לשם שמים הייתה, ובראותו שהבכורה באמת אינה שייכת לו, קיבל עליו את הדין בלב שלם.

בתחילה עם ישראל היה אמור להתקיים על ידי פעולת ידיו של עשו לצד קולו של יעקב, אבל כיוון שעשו רק ניצל את תכונותיו לצרכיו השפלים, נדחה לגמרי מהעם היהודי, והבירור עבר לדור הבא - לבניו של יעקב, שזכה שלא ייפול פסול בזרעו, וכל המאבק כולו התנהל בדרך של מחלוקת לשם שמים אשר סופה להתקיים ולהוות את הבסיס למבנה של עם ה'. עם ישראל מורכב משנים-עשר שבטים שונים, ולמרות שלכל אחד יש את תפקידו המיוחד לו - איש על מחנהו ואיש על דגלו, אך כולם מטרה אחת להם וייעוד אחד לכל פועלם - להוות צבא נאמן לא-ל אחד, כאשר הבטיחו נאמנה ליעקב אביהם בעת שהתאספו יחדיו לפני מיטתו: שמע ישראל, השם אלוקיני, ה' אחד.

להערות והארות ולקבלת הגיליון ניתן לשלוח הודעה לכתובת: levleovin@gmail.com.